

THE BOOK OF ESTHER IN THE LIGHT OF THE STORY OF JOSEPH IN EGYPT / מגילת
אסתר באספקלריית קורות יוסף במצרים

Author(s): משה גן and Moshe Gan

Source: *Tarbiz* / תרביץ, טבת תשכ"ב, כרך לא, (טבת תשכ"ב), חוברת ב, pp.
144-149

Published by: Mandel Institute for Jewish Studies / המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/23591042>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

JSTOR

Mandel Institute for Jewish Studies / המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל is collaborating with
JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Tarbiz* / תרביץ

מגילת אסתר באספקלריית קורות יוסף במצרים

מאת משה גן

סיפור מגילת אסתר נחשב כפרשה עצמאית בתולדות ישראל, שאין לה אח ורע במקרא. ואכן, מיוחד הוא הסיפור בנסיבותיו ובאווירתו, ומצוין בהעדר כמה מן התכונות העיקריות של סיפורי המקרא שקדמו לו¹. ואולם, בדיקה של הסיפור מצד מבנהו ומסגרתו הכללית, של השתלשלות המאורעות שבו ואופן השתזרותם, של מוטיבים ומעשים סמליים מסוימים שבו, ואף של מספר ניכר של מליצות והבעות בלשון המגילה² — מביאה אותנו להכרה, כי בעל המגילה ינק את השראתו במידה בולטת למדי מספר בראשית, וכי קיימים קווי דמיון מכריעים בין סיפור המגילה ובין סיפור קורות יוסף במצרים. מתברר כי מחבר המגילה הושפע בידועין או שלא בידועין מסיפור הדברים בספר בראשית, ובנה את סיפורו בהשראת הסיפור שם בעיקר בפרקים ל"ט—מ"א.

א

רקע המאורעות בשני הסיפורים הוא בית מלוכה נכרי בארץ נכר, והגיבורים הם יחידים מישראל העולים לגדולה בבית המלוכה הנכרי עד לדרגת משנה למלך, שר או מלכה. בדרך העלייה לגדולה יש התרחשויות דראמטיות, עליות וירידות, המתרחשות לכאורה באורח סביר ובגדר סדרי הטבע, ללא התערבות גלויה מצד האל; אך מסופי המעשים ניכר כי נעשו במחשבה תחילה, וכי זימון של ההתרחשויות היה מכוון מלמעלה בידי ההשגחה לתכלית אשר יעדה להן, והיא — העלאת היחידים מישראל לגדולה לשם הצלת ישראל (המשפחה או העם) מצרה.

כי זאת התכלית — למדים אנו מן הכתובים עצמם. יוסף אומר בהתוודעותו אל אחיו: "וישלחני אלהים לפניכם לשום לכם שארית בארץ ולהחיות לכם לפליטה גדלה" (בר' מה, ז); ואילו במגילה מוצאים אנו את מרדכי מצווה על אסתר "לבוא אל-המלך להתחנן-לו ולבקש מלפניו על-עמה" (אס' ד, ח), וכשהיא מהססת הוא מטיח כנגדה "ומי יודע אם-לעת כזאת הגעת למלכות" (שם ד, יד). גם עלייתו של מרדכי לגדולה משתלשלת מן מאורעות שקדמו — לתכלית התמנותו לשר ומושל אשר ידרוש טוב לעמו. ובמסגרת הסיפור עלינו לראות את מרדכי ואסתר כאחד, כשליחי ישראל שנועדו להתבלט בחצר המלך אחשורוש, להצלת עמם.

1. עיין י. קויפמן, תולדות האמונה הישראלית ה, עמ' 439 ואילך; מ"צ סגל, מבוא המקרא ג, עמ' 721 ואילך.

2. על ההשפעה הלשונית עמד כבר ל. א. רוזנטל, ב-ZAW¹⁸⁹⁵ משנת 1895. במאמרו *Die Joseph-geschichte mit den Büchern Esther und Daniel verglichen*, והביא שם גם שניים מן המוטיבים המקבילים בשני הסיפורים. תודתי נתונה לד"ר יעקב לוינגר על עזרתו בגילוי מאמר זה.

ב

ועתה נפנה לפרטי הקורות בשלביהם העיקריים ונראה במה דומים הם. ראשית תשומת הלב אשר מעוררים גיבורינו, יוסף מכאן ואסתר מכאן, מקורה בתכונה חיצונית הטבועה בהם — היופי ונשיאת החן. אין אנו מתעלמים מהצלחתו של יוסף בנייהול משק ביתו של פוטיפר אדוניו, סריס פרעה, אך עם זאת אין להתעלם מן הצד החיצוני הראשוני של הופעתו והצלחתו והוא — היותו יפה תואר ויפה מראה. על השפעת יופיה של אסתר על בחירתה למלכת אחשורוש אין צורך להאריך את הדיבור.

ברם, ההצלחה הראשונה לא היה בה די להקנות מעמד איתן לגיבורינו. ואכן, לאחר זמן קצר באה להם תקופה של ירידה, של השתכחות. בגלל מאורע ביש, שזיקתו לאופיה החיצוני של הצלחת יוסף שקופה, יורד הוא לבית הסוהר, ואילו אסתר שזכתה להיות מלכתו של אחשורוש, כאילו איבדה בינתיים מזהרה הראשון ונשכחה עד כדי חשש, שאם תופיע בפני המלך בלי הזמנה לא יעמוד לה חינה, שמא לא יושיט לה המלך את שרביטו, ותסתכן בחייה.

מן הראוי להצביע על הכורח הפנימי של השתלשלות העלילה במגמה של עלייה—ירי—דה—עלייה. ההתקדמות בסולם החיים בנכר, שלה זכו השניים, העמידה אותם במצב נוח מבחינה אישית, אך עדיין לא היתה במצב זה אותה עמדת שלטון גבוהה, שלה נועדו, ואשר רק בכוחה יכלו לעמוד לימין עמם בשעת דחקו; ובכלל, יצרה נוחיות אישית זו מרחק בין גורלם ובין גורל בני עמם ומשפחתם. אצל אסתר אמורים הדברים על ידי מרדכי: "אל־תדמי בנפשך להמלט בית־המלך מכל־היהודים" (אס' ד, יג); ואשר ליוסף — כדאי להביא את דברי המדרש, שהם פאראפראזה נאמנה לסיפור: "...וכל אשר־הוא עשה ה' מצליח בידו" (בר' לט, ג) — כיוון שראה רבו כן מסר לו כל המפתחות ולא היה יודע אחריו כלום, שכן אמר, 'הן אדני לא־ידע אתי מה־בבית'. כיוון שראה יוסף עצמו בכך התחיל אוכל ושותה מסלסל בשערו ואומר ברוך המקום שהשכיחני בית אבי. אמר לו הקב"ה: אביך מתאבל עליך בשק ואפר ואתה אוכל ושותה ומסלסל בשערך הרי אדונתך מזדווגת לך ומצירה לך" (תנחומא וישב ח).

המצב בו נמצאו גיבורינו היה אפוא נוח להם אישית — אך לעמם לא אמר כלום. מבחינת הפסיכולוגיה של העלילה היה צורך שיבוא זעזוע, שיערער את המצב הזה ואשר יעמיד במבחן מסוכן את העמדה שאליה הגיעו הגיבורים, על מנת שבסופו יצאו ממנו כשידם על העליונה וכוח השפעתם בממלכה הזרה הוא של סמכות שלטונית ממש. המבחן של אסתר — הופעתה ללא קריאה בחצר המלך; זה של יוסף — בית הסוהר.

כאן בא שלב ביניים העלול להיראות כצדדי; אך בהמשך המאורעות מתברר, כי השפעתו על שינוי גורלם של הגיבורים מכרעת ביותר.

אם ראשית התבלטותם של גיבורינו היתה קשורה בצד החיצוני של אישיותם, ביופי — הרי עתה באות החכמה, והתבונה עם הערנות המוסרית, ומבליטות את הצד הפנימי שבהם.

ליוסף ניתנת הזדמנות להראות את כוחו וחכמתו בפתרון חלומותיהם של שר המשקים ושר האופים, ולמרדכי — הגיבור השני בעלילת המגילה — ניתנת שעת כושר להראות את תבונתו וערנותו המוסרית, בהסגירו את בגתן ותרש, לאחר שנודע לו זממם לרצוח את אחשוורוש נפש.

הדמיון אינו רק בתכונותיהם של שני הגיבורים אלא גם באמצעים, שבהם ניתנת להם ההזדמנות לגלות את חכמתם ותבונתם. אמצעים אלו הם שני סריסי המלך אשר חטאו לאדוניהם — בשני הסיפורים.

לא יהיה זה מיותר לציין כאן צד דמיון נוסף, והוא כי החכמה והתבונה, אף על פי שנתגלו כישירות וכנכונות, והביאו — הן אצל יוסף והן אצל מרדכי — טובת־הנאה והצלה לדורשיהן, הרי לבעליהן לא הביאו שכר מייד, והם נשכחו.

בתקופת השתכחותם של גיבורינו מתברר כי צרה קשה מתרגשת ובאה על בני משפחתם ועמם. בארץ כנען משתרר רעב, שהוא חלק מרעב עולמי, ומאיים על חיי יעקב וביתו; ובמקביל במגילה — מתכנן המן באישורו של המלך אחשוורוש גזירת שמד על כל היהודים, וכבר קבע על ידי פור את היום המר והנמהר הראוי להוצאת זממו אל הפועל.

ג

הסיפורים מגיעים כאן לפסגת המתח ומתבקש המפנה המכריע. השאלה המנסרת היא, מה יהיה טיבו של המפנה וכיצד יבוא; ולדידנו — היימשך הדמיון בקווי התפתחותם של שני הסיפורים — הרחוקים זה מזה מרחק של מקום וזמן, ושכל אחד מהם הוא שרשרת מאורעות לעצמה — גם בפרטי התרחשות המפנה?

למרבה העניין מקבילה ההתפתחות גם להבא, וזאת מבלי ליטול מכל סיפור את עצמאותו וייחודו הוא, ואת מעגלו והגיונו הפנימי.

השלב המוליך לקראת המפנה ממצב הקיפאון והשכחה, שבו היו שרויים גיבורינו, מתרחש בלילה, בלילם של המלכים. מנוחת שניהם מודרכת: פרעה חולם חלום בעל משמעות ופותר אין אותו; אחשוורוש שנתו נודדת, עד שנודע מספר הזכרונות כי מציל חייו טרם בא על שכרו. הדרכת מנוחתם של המלכים מעשה מכוון מגבוה הוא לתכלית זהה בשני הסיפורים — להיזכרות באיש מִישראל, שהופעתו בזירה תחזיר להם למלכים את מנוחתם: ביוסף אצל פרעה, ובמרדכי אצל אחשוורוש.

יש מעין סמל בהעדר המנוחה בלילם של המלכים. הוא מסמל את לילם של ישראל, את היות עמם ומשפחתם של יוסף ומרדכי בצרה. לעומת זאת, הבוקר — אשר מביא את יוסף לפני פרעה, הממנהו לשר ומושל במצרים, והמוכה את מרדכי בכבוד מלכים מידי אחשוורוש — מחזיר למלכים את שלוותם, ומסמל את ישועתם המתקרבת של ישראל.

מבחינת מבנה העלילה בשני הסיפורים נכון יהיה לראות את נקודת המפנה בלילם של המלכים, כאשר נזכרים ביוסף ובמרדכי, שאבדו בתהום הנשייה והיו אלמונים; ועתה

מסתמנת במפתיע עלייתם הסופית לקראת הפסגה, שממנה אין ירידה. לגבי יוסף הדברים ברורים, שהרי מיד לאחר פתרו את חלומות פרעה מתמנה הוא למושל על כל מצרים. אשר לסיפור המגילה יש צורך להרחיב את הדיבור יותר.

אין אנו מעלימים עין מן הגורמים שמילאו תפקיד בהטיית הכף לצד היהודים, והם דברי הצומות וזעקתם ולאחריהם הופעת אסתר בפני אחשוורוש והצלחתה במשתיה; אף ברור כי מבחינתו הרעיונית־הדתית של הסיפור הצום של יהודי שושן עם אסתר ונערותיה הוא שפתח את הפתח להצלה באמצעות אסתר המלכה, שאזרה עוז והופיעה לפני המלך מבלי שנקראה תחילה. אך עם כל זאת ברור, כי האות לתהפוכת הגורל אשר תהפוך את קצרת המן ופורו על פיה נולד בעת נדידת שנת המלך אחשוורוש. באשר היא היא שהביאה להיזכרות במרדכי ולהפיכתו לאיש אשר המלך חפץ ביקרו. כי היה זה אות במלוא עומק משמעותו בימים ההם, למדים אנו מדברי זרש ואוהבי המן אליו לאחר שובו מהרכבת מרדכי בחוצות שושן: "אם מזרע היהודים מרדכי אשר החלות לנפל לפניו לא־תוכל לו כי־נפול תפול לפניו" (אס' ו, יג). המעשה הזה כולו קרה עוד לפני המשתה המכריע של אסתר ובלי כל קשר עם פועלה, והוא היה אפוא האות הראשון למפנה בגורלו של בן העם היהודי שנועד לגדולה: ואתו — למפנה בגורל עמו.

ד

- להשלמת מעגל ההשוואה יש להוסיף עוד כמה מוטיבים הדומים בשני הסיפורים:
- א. הענקת הסמכות השלטונית מטעם המלך לעולה לגדולה מישראל מסומלת בהסרת טבעתו ובהעברתה לידו (בר' מא, מב — אס' ת, ב).
 - ב. פרסום הכבוד והיקר הניתנים על־ידי המלכים ליוסף ולמרדכי מקבילים בכל פרטיהם: הלבשת לבוש פאר של מלכות והרכבה בחוצות העיר כשקוראים לפניהם קריאות כבוד. (בר' שם, מב־מג — אס' ת, ז־יא).
 - ג. בשני הסיפורים מוצאים אנו הזמנה למשתה וסעודה, שאין המוזמנים יודעים את מניעיה ולקראת מה היא תוליך, והמניעים נשארים נעלמים עד תום המשתה. ואולם, האירוע המתבשר בעקבות המשתה חשוב הוא ממנו לאין ערוך לגורל המוזמנים, ותוכנו — התודעות המזמין וגילוי זהותו. כזאת היא הזמנת יוסף לאחיו לאכול עמו לחם (בר' מג, לא—לד), שלאחריה באה פרשת היעלמות הגביע והתודעות יוסף; וכזאת היא הזמנתה של אסתר להמן לבוא אל המשתה שלה עם המלך (אס' ד, ח), שסופה ותכליתה היתה התודעותה של אסתר בגילוי זהות עמה וגזירת המן כנגדו (שם ג, ג—ז).
 - ד. מוטיב ההענשה על־ידי תלייה על עץ מופיע בסיפור יוסף בהענשת שר האופים, ובמגילה — בתליית המן ובניו.

ה

כבר עמדו על כך³, כי קיימת אצל בעל המגילה נטייה לכתוב בסגנון סיפורי התולדה שבספרי המקרא הראשונים וכי שימושי לשון שונים במגילה הם כדרך הלשון הקלאסית. כגון השימוש ב"אשר" במקום ש', בו"ו ההיפוך, במקור הנטוי (בהראותו, כשבת, בהקבץ וכדומה) ועוד. אך ברור, כי בכל אלה אין עדיין רמז לכך, שפרקי יוסף דווקא השפיעו על בעל המגילה גם השפעה לשונית, ודרושה ראייה סגנונית יותר מאשר דקדוקית, כדי להראות את ההשפעה הישירה של סיפור יוסף.

ראייה זו נמצאת לנו ביד רחבה, בחלקה במליצות ובפורמולות סגנוניות המופיעות באורח בלבדי בשני הסיפורים הנידונים, ובחלקה בתופעות לשוניות-סגנוניות ומילוניות, ששימושן במקרא נדיר ושהופעתן בשני הסיפורים שלנו יש לה משקל מצטבר למקרי ההשפעה הלשונית המובהקת של פרקי יוסף על סיפור המגילה.

והרי העובדות הלשוניות, זו מול זו:

- (1) ויעש משתה לכל־עבדיו (בר' מ, כ)
- עשה משתה לכל־שריו ועבדיו (אס' א, ג)
- ויעש המלך משתה גדול לכל־שריו ועבדיו (שם ב, יח)
- (2) ויהי כדברה אל־יוסף יום ויום ולא־שמע אליה (בר' לט, י)
- ויהי כאמרם אליו יום ויום ולא שמע אליהם (אס' ג, ד).
- (3) ואני כאשר שכלתי שכלתי (בר' מג, יד)
- וכאשר אבדתי אבדתי (אס' ד, טז)
- (4) כִּי־אִיךְ אַעֲלֶה אֶל־אָבִי וְהִנֵּעַר אֵינְנוּ אִתִּי פֶן אֲרֵאָה בָרַע אֲשֶׁר יִמְצָא אֶת־אָבִי (בר' מד, לד)
- כי איככה אוכל וראיתי ברעה אשר־ימצא את־עמי (אס' ה, ו)
- (5) כי כן ימלאו ימי החנטים (בר' נ, ג)
- כי כן ימלאו ימי מרוקיהן (אס' ב, יב).
- (6) בשתי קבוצות פסוקים, המדברות בעניינים שונים לחלוטין בשני הסיפורים, מצויות פתיחות באותם ניסוחים:
- (יעשה פרעה) ויפקד פקדים על־הארץ ... ויפקד המלך פקידים בכל־מדינות מלכותו
- ויקבצו את־כל־אכל השנים הטבות ... ויקבצו את־כל־נערה־בתולה טובת מראה...
- וייטב הדבר בעיני פרעה
- וייטב הדבר בעיני המלך
- (בר' מא, לד—לז)
- (אס' ב, ג—ד)
- (7) מלים נדירות המופיעות בשני הסיפורים הנידונים הן:
- "משאת" (בר' מג, לד — אס' ב, יב)
- "ויתאפק" (בר' מג, לא — אס' ה, י).

3. ראה: סגל, מבוא המקרא ג, עמ' 725.

- (8) השם "סריסים" ככינוי לשרי המלך נמצא בספר בראשית רק בהקשר סיפורי יוסף; שרי המלכים באותו ספר בשאר המקומות — כגון אצל אבימלך או אצל פרעה בסיפורי אברהם — אינם מכונים סריסים. "סריסים" הוא כידוע הכינוי המצוי במגילה לשרי המלך.
- (9) שורת הפעלים, המתארת את הענקת הסמכות מאת המלכים ליוסף ולמרדכי ואת גינוני הכבוד המלכותי הנותן להם פרסום, זהה בשני הסיפורים:
 ויסר, ויתן אותה, וילבש, וירכב, ויקראו לפניו (בר' מא, מב—מג)
 ויסר, ויתנה, וילבש, וירכיבהו, ויקרא לפניו (אס' ה, ב, ז).